

**PROBATSIIYA INSPEKTORINING SALBIY XULQ-ATVORLI SHAXSLAR
BILAN ISHLASH FAOLIYATI: NAZARIY VA AMALIY
YONDASHUVLAR**

*O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI AKADEMIYASI
HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI
FAKULTETI PROBATSIIYA FAOLIYATI KURSANTI
BAXODIROV AMIRBEK*

Annotatsiya: Maqola probatsiya inspektorining salbiy xulq-atvorli shaxslar bilan ishlash faoliyatini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qiladi. Unda huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risidagi qonun va D.N. Umaraliyevaning o'quv qo'llanmasi asosida probatsiya inspektorining metodologik yondashuvlari, psixologik va ijtimoiy aspektlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, jahon ilmiy adabiyotlarida qo'llanilgan psixologik muloqot, Risk-Need-Responsivity (RNR) modeli va jamiyat bilan integratsiya mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqola, probatsiya faoliyatining samaradorligini oshirish va qayta jinoyat sodir etish xavfini kamaytirish bo'yicha tavsiyalarni beradi.

Kalit so'zlar: Probatsiya inspektori, salbiy xulq-atvorli shaxslar, huquqbuzarliklar profilaktikasi, psixologik yondashuv, ijtimoiy integratsiya, rehabilitatsiya, Risk-Need-Responsivity (RNR) modeli

Probatsiya inspektori — bu jinoyat sodir etgan shaxslar bilan huquqiy nazoratni o'tkazish bilan bir qatorda, ularni ijtimoiy-psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash va salbiy xulq-atvorni kamaytirishga yo'naltirilgan maxsus xizmat hisoblanadi. Bu faoliyat jinoyatni oldini olish bilan bog'liq bo'lib, ijtimoiy moslashuv, shaxsiy o'zgarish va jamiyatga qayta integratsiya jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Probatsiya faoliyati nafaqat huquqiy, balki psixologik, ijtimoiy va interaktiv kommunikativ ko'nikmalarni talab etadi. Jahon ilmiy adabiyotlari shuni ko'rsatadiki, probatsiya inspektorining munosabat va muloqot sifati qayta jinoyat sodir etish ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi, ya'ni ularning ish jarayonida psixologik yondashuv juda muhim omil hisoblanadi.

Probatsiyanazoratidagi shaxslarning xulq-atvori har 3 oyda tuman (shahar) probatsiya bo'linmasi xodimi tomonidan baholanadi, baholash natijalari esa mutaxassis-psixolog tomonidan ularning ijtimoiy-psixologik qiyofalarida aks ettiriladi. Probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvori ularga nisbatan rag'batlantirish choralari , intizomiy jazo chorasi va huquqiy ta'sir choralari qo'llanilganligi , shuningdek ularning ijtimoiy-psixologik qiyofalarida aks ettiriladi. Probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvori ularga nisbatan rag'batlantirish choralari , intizomiy jazo chorasi va huquqiy ta'sir choralari qo'llanilganligi , shuningdek, ularning ijtimoiy moslashtirish dasturlaridagi ishtiroki mezonlariga ko'ra baholanadi .

Nazoratdagi shaxslarning xulq atvorini baholash asosidagi taifalari:

-Neytral xulq-atvorli shaxslar – o'ziga nisbatan ilgari qo'llanilgan intizomiy jazo chorasining amal qilish muddati tugagan hamda rag'batlantirish v aintizomiy jazo choralari qo'llanilmagan shaxslardir.

-Ijobiy xulq-atvorli shaxslar-amaldagi intizomiy jazoga ega bo'lmagan , tarbiyaviy faoliyatda va ijtimoiy moslashtirish dasturlarida vijdonan ishtirok etayotgan hamda kamida bir maroatba rag'batlantirish qo'llanilgan shaxslardir.

-Salbiy xulq atvorli shaxslar- tarbiyaviy tadbirlarda hamda ijtimoiy moslashtirish dasturlarida uzrli sabablarsiz ishtirok etmayotgan , harakatda intizomiy jazoga ega bo'lgan shaxslardir.

Quyidagi jadval va grafiklar probatsiya sohasida 2019–2025 yillar oralig'idagi asosiy ko'rsatkichlarni ko'rsatadi:

2019–2025 yillarda probatsiya shaxslari statistikasi

Muhokama sifatida shuni aytib otish joizki:

Yillik statistika shuni ko'rsatmoqda-ki, probatsiya inspektorining individual yondashuvi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari samaradorligini oshirdi. Bu natijalar xalqaro tajriba bilan uyg'un keladi — masalan, G'arbiy Yevropa davlatlarida probatsiya yordamida qaytarlilik 12–18% oralig'ida bo'lib, muvaffaqiyat ko'rsatkichlari shunga yaqin.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, 2024 yildan so'ng probatsiya sohasida qonunchilikning to'liq qabul qilinishi va metodik qo'llanmalar joriy etilishi natijasida tizim samaradorligi sezilarli darajada oshdi.

Rasmiy manbaga ko'ra, probatsiya nazorati ostidagi shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar bo'yicha quyidagi ma'lumotlar mavjud:

-2021 yilda probatsiya nazorati ostidagi shaxslar tomonidan 1 086 ta jinoyat sodir etilgan.

-2022 yilda bu ko'rsatkich 845 ta ga tushgan.

-2023 yilda (9 oy davomida) esa 353 ta jinoyat sodir etilgan.

Bu raqamlar probatsiya nazorati ostidagi shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni bo‘lib, qayta jinoyat (recidivism) sifati yoki foiziga aylantirilgan holda rasmiy e‘lon qilinmagan, biroq mazkur raqamlar real, rasmiy hisobotlardan olingan statistik ma‘lumotlardir.

-Nazorat ostidagi shaxslar soni (2026 holati)

O‘zbekiston milliy axborot agentligi xabariga ko‘ra, 2026 yilda taxminan 90 000 nafar shaxs probatsiya nazoratiga olingan. Shu jumladan, 2025 yilda olib borilgan amaliy ishlar natijasida qayta jinoyat sodir etilishining 4 foizga kamayishi qayd etilgan.

Bu raqamlar probatsiya tizimi ostida nazorat qilinayotgan shaxslar soni haqida rasmiy ma‘lumot sifatida berilgan.

- Umumiy jinoyat statistikasi

Probatsiya tizimi bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan bo‘lsa-da, umumiy jinoyat statistikasi ham mavjud:

-2024 yilda O‘zbekiston bo‘yicha 61 481 ta jinoyat ishi ko‘rilgan, bunda 20 659 nafar shaxs ozodlikdan mahrum etilgan, va boshqalar bo‘lgan.

Bu raqamlar umumiy jinoyat statistikasi bo‘lib, butun mamlakat bo‘yicha jinoyat qarori tahlikasi sifatida e‘lon qilingan.

Probatsiya inspektorining huquqiy va metodologik asoslari

Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risidagi qonun probatsiya faoliyatining huquqiy asosi sifatida belgilanadi. Qonun shuni ko‘rsatadiki, probatsiya inspektori salbiy xulq-atvorli shaxslar uchun individual profilaktika rejasini tuzadi, ularni huquqiy ma‘lumotlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va nazorat orqali jamiyatga moslashuviga yordam beradi.

D.N. Umaraliyevaning o‘quv qo‘llanmasiga ko‘ra, probatsiya inspektorining metodologik yondashuvi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Shaxsning ruhiy holati, xulq-atvor motivlarini aniqlash;
- Individual maslahatlar va psixologik yordam ko‘rsatish;
- Jamiyat bilan integratsiya va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari;
- Xulq-atvor o‘zgarishlarini monitoring qilish.

Bu qadriy metodlar yuridik nazorat bilan birgalikda mijozning chuqur psixologik profilini hisobga oladi.

Psixologik yondashuvlar va shaxsiy muloqotning ahamiyati sifatida quyidagilarni kiritishimiz mumkin boladi . Bular:

Jahon tadqiqotlarida, ayniqsa Do relationships matter? Examining the quality of probation officers’ interactions with parolees kabi izlanishlarda aniqlanganidek, probatsiya inspektori bilan shaxs o‘rtasidagi ishonchli va qo‘llab-quvvatlovchi munosabat oddiy nazoratdan kuchliroq natija beradi. Bu muloqot:

1. Empatiya va ishonch asosida quriladi — bu shaxsning ruhiy holatini yaxshiroq anglashga yordam beradi.

2. Psixologik motivatsiyani oshiradi — salbiy xulq-atvorni o'zgartirish uchun ichki istakni shakllantiradi.

3. Muammolarni hal etishga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llaydi — shaxsni samarali ijtimoiy integratsiyaga olib boradi.

Psixologik yondashuv — bu shunchaki nazorat emas, balki xulq-atvorni o'zgartirishning faol mexanizmi bo'lib, yaqin suhbatlar, o'tmishga oid tahlillar, ijtimoiy muhit bilan ishlash va motivatsiyani mustahkamlashni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy profilaktika va jamiyatga qayta integratsiya

Probatsiya inspektori salbiy xulq-atvorli shaxs bilan faqat individual asosda ishlaydi — u jamiyat bilan hamkorlikda ish olib boradi. Milliy tadqiqotlarda hamsterkoorchi mualliflar jamoatchilik va oilalarni jalb qilish profilaktikaning samaradorligini oshiradi deb ta'kidlaydilar.

Bu mexanizm:

-mahalla va ijtimoiy xizmatlar bilan aloqalar o'rnatish,

-oila a'zolari bilan muloqotni mustahkamlash,

-ish va ta'lim imkoniyatlarini yo'lga qo'yish orqali amalga oshiriladi.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, salbiy xulq-atvorli shaxsning jamiyatga qayta moslashuvi, ya'ni resotsializatsiya amalga oshirilsa, jinoyatga qaytish ehtimoli sezilarli kamayadi.

Xulq-atvorni o'zgartirish modellari: Risk-Need-Responsivity yondashuvi

Jahon tajribasida probatsiya samaradorligi bo'yicha Risk-Need-Responsivity (RNR) modeli keng qo'llanadi. U shaxsning xavf darajasini, ehtiyojlarini va unga mos rehabilitatsiya choralarini aniqlashni o'z ichiga oladi. Bu modelning yadro tamoyili:

-Risk — qayta jinoyat xavfi yuqori bo'lgan shaxslar aniqlanadi;

-Need — shaxsning salbiy xulq-atvor tolqinlarini aniqlash;

-Responsivity — shaxsning o'ziga mos yondashuvni tanlash.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, RNR modeli asosida profilaktik reja tuzish qayta jinoyat salohiyatini pasaytiradi.

Ilgari sudlangan shaxslar bilan ishlash

Probatsiya inspektori faqat nazorat qiluvchi emas — u *ijtimoiy rehabilitator* hamdir. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ilgari sudlangan shaxslarning ijtimoiy rehabilitatsiyasi va jamiyatga qayta moslashuvi salbiy xulq-atvorni kamaytiradi va qayta jinoyat sodir etish ehtimolini pasaytiradi.

Reabilitatsiya jarayonida qonuniy maslahatlar, psixologik treninglar, ish bilan ta'minlash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari amalga oshiriladi.

Probatsiya inspektorining salbiy xulq-atvorli shaxslar bilan ishlash faoliyati — bu huquqiy, psixologik va ijtimoiy komponentlarga asoslangan murakkab, ammo samarali jarayondir.

Xulosa ornida shuni aytishimiz joizki:

-Psixologik yondashuv asosiy omil bo‘lib, u ishonch, motivatsiya va xulq-atvor o‘zgarishiga yo‘naltirilgan.

-Jamoatchilik va oilaning roli shaxsning qayta moslashuvini qo‘llab-quvvatlaydi.

-Nazorat va reabilitatsiya integratsiyalashgan strategiya salbiy xulq-atvorni kamaytiradi va ijtimoiy xavfsizlikni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risidagi Qonun. Toshkent, 2014-yil 14-may .
2. D.N. Umaraliyeva. Probatsiya faoliyati o‘quv qo‘llanmasi. Toshkent-2025-y.
3. M. Yo‘ldoshev. Jinoyat va jinoyatchilikni oldini olish tizimi. Toshkent, 2019.
4. Sh. Qodirov. Probatsiya faoliyatida psixologik va ijtimoiy yondashuvlar. Tashkent: IIV Akademiyasi, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Probatsiya bo‘limi. Probatsiya inspektori faoliyati bo‘yicha amaliy qo‘llanma. Toshkent, 2022.
6. **“Probatsiya to‘g‘risida”gi Qonun (O‘RQ-938)** probatsiya xizmatining huquqiy maqomini belgilaydi.